

Szociológiai szempontok a romastratégia beirányozásához

A morális küzdelem nemcsak az emberek között, hanem az emberen belül folyik

VARGA KÁROLY¹

A Magyar Nemzet és a Népszabadság július 7-i számai árnyalati különbségekkel tudósítottak egy bírósági eseményről. A Magyar Nemzet „*Rosszul lett a gyilkosságsorozat koronatanúja*” című tudósításában F.-né Éva így fakad ki: „Áprilisi, bíróság előtt tett vallomásom idején rádöbentem, hogy minden szónak jelentősége van. Nem élhetek tovább azzal a teherrel, hogy bárkit az én vallomásom miatt ítéljenek el.” – A tudósítás pontos részleteket közöl mind a vallomásból, mind a tárgyalásról: „Mint mondta, a dátumokban korábban azért tévedett, mert a nyomozókkal beszélgetve összeállt a fejében egy kép arról, hogy a munkatársai lehetnek az elkövetők, és a kihallgató-tisztek elvárásainak próbált megfelelni. Az asszonyt ezen kijelentése után Miszori László bíró figyelmeztette a hamis vád és hamis tanúzás büntetőjogi következményeire, és bírság kiszabását is kilátásba helyezte, de F.-né kitarzott a vallomás visszavonása mellett... Az asszony magas vérnyomására panaszkodott, ami miatt a tárgyalást a bíró berekesztette.”

A Népszabadság „*Rendőroket vádol a koronatanú*” című, fele olyan hosszú híradásában így tömöríti a Magyar Nemzetben szó szerint idézett, kissé körülményes kitételt ’a tanú fejében a nyomozókkal beszélgetve összeállt kép’-ről: „A jegyzőkönyvben foglaltakról azt állította, hogy a rendőrök írták át kihallgatásakor”. Itt Miszori László bíró már sokadszorra figyelmeztette a korábbi meghallgatásai során is többször önellentmondásba keveredett nőt a hamis tanúzás következményeire. Ez a beszámoló viszont kihagyja nemcsak a név nélkül, pusztán női mivoltában (a fővádolt szeretője) említett tanú előző vallomása óta türethetlenné vált lelki terhét, de a tárgyalás megszakítását kiváltó rosszulletét is.

E híradások különös árnyalati eltérései, mint F.-né Éva saját szavaival felidézett lelkiállapota, szemben egy kezdettől figyelmeztetésekkel kísért női tanú viselkedésének összefoglalójával, *jelentéshordozó stíluselemei* annak, hogy a két lap szerkesztősége hogyan osztja el a beleérző érdeklődés *versus* távolságtartó kritika keverékének elemeit a négy szereplőcsoport – *nyomozók, bírák, tanúk, elkövetők* – között. Ebből pedig egy szociológiai szempontú *close reading* (szoros olvasás) módszerével ki lehet hámozni, hogy olvasóközönségük milyen érzelmi különbséggel viseltetik *az ötödik csoport vagyis az áldozatok* iránt. Természetesen nem személyüket illetően, mert normális társadalomban épészü ember csak megbontatlan együttérzéssel („teljes szívből”) sajnálhatja a gyilkosságok ártatlan áldozatait. Hanem azt a társadalmi nagycsoportot tekintve, amelynek egyes tagjai ezeken a helyszíneken áldozatként, az olaszliszakai lincselésben viszont elkövetőként váltak elrettentően extrém példázóivá a többségi társadalomhoz fűződő elrontott (és még tovább is romolható !/!) viszonynak. Erről az etnikai, de különösképpen élethelyzeti és életviteli kategóriaként megragadható társadalmi nagycsoportról már igen erősen megosztott a közérzület, amire jól-rosszul ráérezhetnek az egyes „véleményvezér” körök, illetve a médiumok „kapuőrei” (hogy a közvélemény szociológiájának csak e két kulcsfigurájára – *opinion leader, gate keeper* - utaljak).

¹ A szerző szociológus, a Professzorok Batthyány Körének tagja

Írásomban e megosztott attitűdök felvillantott példájával indítva *Balog Zoltán* felzárkóztatásért felelős államtitkár július 14-én a Magyar Nemzetben szeptemberre beígért *romastratégia* készületéhez fűzök néhány szociológiai észrevételt (ismerve az Európai Bizottság április 5-i közleményét a nemzeti romaintegrációs stratégiák 2020-ig szóló uniós keretrendszeréről, aminek számos eleme várhatóan visszaköszön e szeptemberi dokumentumban). E megjegyzésekkel arra utalnék, amit az amerikai menedzsmenttudományi eredetű, de Magyarországon is eredményesen használt *Kritikus Sikertényező* (Critical Success Factor, CSF, John F. Rockart, Harvard Business Review, 1979, 2) „hatékonyság-receptje” ajánl: egy stratégiában csak egypár dolognak kell jól működnie, amitől azután egy egész sor további elem jól fog alakulni, míg ha azt a néhány kulcstényezőt nem találjuk meg, vagy nem vagyunk képesek alkalmazni, csupa pótcselekvésben merül ki az erőfeszítésünk.

A romastratégiában nem árt klasszikus és modern szakértőkhöz fordulni tanácsért. A megosztott társadalmi attitűd értelmezéséhez például érdemes megszívlelni a kisebbségi problematikában első számú szaktekintély *Gunnar Myrdal* közgazdasági Nobel-díjasnak az alcímünkben hozott felismerését, amit először „*Egy amerikai dilemma: A négerkérdés és a modern demokrácia*” címen publikált. „Egyszerűbben kezelhető lenne a négerproblema Amerikában, ha a morális konfliktus csupán a különböző személyek és csoportok között robbanna ki. A morális szituáció azonban az, hogy a konfliktusos értékeléseket ugyanaz a személy vallja magáénak. Minthogy az emberek értékelései konfliktusosak, a viselkedés morális kompromisszumává válik... A konfliktusos értékelések jelenlétének intenzitása és arányai jelentősen különböznek az egyes amerikaiaknál, és *ugyanannál az egyénnél is egyik vagy másik szituációban.*” Myrdal koncepciójának a hazai cigánykérdésre való alkalmazását *Szelényi Iván* kezdeményezte „A kirekesztettség változó formái: Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító vizsgálata” című, munkatársával, *Ladányi Jánossal* közösen közzétett kutatási beszámolójában. Ennek eredményeit a felzárkóztatásért felelős államtitkárságnak a romastratégia elkészítésében feltétlenül figyelembe kell vennie.

Ám mielőtt erre a Myrdal-Szelényi koncepcióra rátérnék (amelyben még más nemzetközi jelentőségű kisebbségkutatók elméleti és empirikus eredményei is szintetizálódtak), az említett bírósági esemény eltérő tudósításáról adott pillanatfelvételem után még arra is hozok egy példát, hogy e kapuőrök hogyan jelenítették meg *magatartási jellemzőikben* is az olvasótáborukat befolyásoló *értékorientációjukat* (aminek szakmai definíciója: „világ-, ember- és társadalomkép, ami beirányozza az értékválasztásokat, és tartós befolyással bír az egyes témakörökkel kapcsolatban kialakított attitűdjeinkre, sőt szituációs elemekkel elvegyülve kihatással van viselkedésünkre, tetteinkre is” /Kluckhohn/.)

Nos, a beszédes példa az alkotmánybíróvá választásakor *roma-falóként* támadott *Pokol Béla* tavaly nyári „A tapasztalat nem előítélet” című vitacikkével (Magyar Nemzet, 2010, júl. 28.) kapcsolatos, aminél romakérdésben kevesen írtak józanabb és megalapozottabb állásfoglalást (háttérben "Moráleméleti vizsgálódások: A közmorál elméleti eltüntetésének kritikája" című könyvével). Ebben meggyőző magyarázatát adta annak, hogy a miskolci rendőrkapitány bejelentése, miszerint „tíz rablásból azon a héten mind a tizet cigányok követték el”, a szocialista kormányzat alatt miért vonta maga után azonnali elcsapatását. (Egyébként e tényállításra és kormányzati reagálásra reflektáló *Debreczeni József* is, miután a rendőrkapitányt „rokonszenves, nyílt, tisztességes embernek” nevezte, és a Pokol Bélaéhoz hasonló pontos érveléssel szerelte le saját táborának csúsztató vádaskodóit (Népszabadság, 2009, február 14.), egészen közletről kapott hideget-meleget.)

Pokol Béla elemzésében az elcsapott rendőrkapitány a hagyományos közmorált felváltó, csonka „műmorálnak” esett áldozatul. Míg ui. az ókori hagyományokig visszamenő igazságosság erénye úgy hangzott, hogy „egyenlőt az egyenlőnek, a különbözőnek pedig a különbözőség mértéke szerint”, addig az új műmorál teoretikusai ezt oda csonkították, hogy megtiltották a különbözőség észlelését. „E módosítással a globális politikai hatalomban

befolyásos csoportok révén ez úgy vált jogi előírássá a diszkriminációellenes törvényekben, hogy milliós büntetésekkel nézhet szembe az, aki korábbi tapasztalatai alapján különböztet meg a különböző embercsoportokhoz tartozás szerint... Miközben egész országrészekben nálunk, de a többi kelet-közép-európai országban is – milliók élnek a legnagyobb rettegésben mindennapjaikban és főként éjszakáikon a 'rasszistázás' morálja által lebénított rendfenntartás hiánya miatt, e morálfilozófusok és értelmiségi szubkultúrák ezt mint a tolerancia és a világszabadság megvalósulását élik meg." – írta a jogtudós, akitől alkotmánybíróként is hasonlóan megalapozott állásfoglalásokat várhatunk, amikkel még balról is egyet tudhatnak érteni, legalábbis a Debreczeni József belátásában osztozók.

Jómagam pár nappal ezután (aug. 5.) a Magyar Nemzetben visszaigazolásként ugyan egy saját, hasonlóan rettegéssel telt éjszakám emlékét idéztem fel, de Pokol Béla érvelését azzal egészítettem ki, hogy jóllehet a tapasztalat valóban nem előítélet, de ez nem jelenti azt, hogy e patológikus szindrómában az előítélet nem játszik szerepet. Így a Myrdal mellett másik korszaknyitó kisebbség-teoretikus, Kurt Lewin felfedezését véve cikkem címének, mutattam rá, hogy a nemzedékeken át üszkösödő kisebbségi kontroverziában „*Mindkét félnek igaza van*”. A négerék közül sokan tényleg „lusták és tolvajok”, de a rájuk kényszerített körülményekre ez az ő egyik „adaptív” válaszuk. E szemléleti áttörés tettekre váltására a Lewin-iskolának megvolt a maga akciókutatói rendszere és tréningprogramja, ami magatartási oldalról tényezője lett a strukturális átalakulásnak. Így Lewinnek és iskolájának is sokat köszönhet a *Kennedy*vel elindult és immár *Barack Obama* elnökségében csúcspontot elért néger-emancipáció.

Nos, az eltérő *gate keeper*-magatartásokat ekkor tapasztaltam meg. Miután ui. a Pokol-cikket a Népszabadságban *Kállai R. Gábor* „Az ész trónfosztása” címen (aug. 21.) filozófiai alapjaiban támadta meg, jómagam az akkoriban fellángolt filozófusvitára is utalva (és bátorítva a „budapesti iskola” egyik legjelentősebb képviselője - valamikori kedves tanárom -, *Márkus György* magánvéleményétől, aki mondanivalómmal való *teljes egyetértéséről* biztosított), azzal a tudattal küldtem be viszontválaszomat e hozzászóláshoz, hogy az eszmecsere épp attól válhat gyümölcsözővé, hogy a vita átkanyarodott a Népszabadság hasábjaira. „A tengerentúli tapasztalatok bizonyítással hasznosíthatók a hazai cigánykérdés megoldásához is.” - írtam. „A humántechnológiák kipróbálva készen állnak az olyan akciókutatói („felvétel-visszajelzés” típusú) tréning-programokban, melyeket annak belátása segít, hogy mindkét félnek igaza van Csak ezeket az önálló igazakat kell egymással harmóniába hozni, *aminek azonban kipróbált professzionális segítség nélkül nemigen van sikeresélye*. De reméljük – írtam -, hogy az új politika ebben a félrekezelte nemzetstratégiai témában is kitör a kátyúból, és nálunk is záros határidőn belül valódi eredményeknek örvendhetnek mind a többségi, mind a kisebbségi nemzetrészek.” - Mivel pedig itt tényleg szekértáborokon átnyúló eszmecsere esélye merült fel, hangsúlyoztam a *közvetítés-békkeltetés semleges szaktudományi illetékességét*, ami éppúgy a Lewin-i köpönyegből bújt elő, mint az etnikai kisebbségek integrálásánál fentebb idézett elv. De olyan korszerű programokban jelenik meg, mint a Harvard Jogtudományi Iskola Tárgyalási Hatékonyságot Fejlesztő projektje, amely kutatási evidenciákra alapozva segít elkerülni a súlyos és bonyolult problémák kezelésénél leselkedő *mindkét oldali zsákutcás felkoppanást*. Tehát éppúgy túlelmeledik az ellenoldali intellektusokat a magáé alá gyűrt próbáló beállítottságon (címké: „*a résztvevők ellenfelek*”), mint azon, amely elvfelelő kompromisszummal keresné a mindenáron való megegyezést (címké: „*a résztvevők barátok*”), és megtalálja az együttélésre rendeltek új készségét a közös erőfeszítésre (címké: „*a résztvevők problémamegoldók*). - A Magyar Nemzet felől jövő viszontválaszra azonban a Népszabadság nem tartott igényt. A baloldali orgánum kapuőrei a múlt nyáron még nem érezhették veszélytelennek álláspontjukra nézve e „*sem ellenfél, sem barát, hanem problémamegoldó*” típusú eszmecserebe való beszállást, minthogy ennek kiindulópontjaként egy „félrekezelte nemzetstratégia” diagnózisa,

célkitűzésként pedig „az ennek kátyújából záros határidőn belüli kitörés” lett megjelölve. (Különösen e záros határidőre való utalás érződhetett provokatívnak, ami pedig a magyar kezdeményezésű európai romastratégiának is a közbülső eredmények monitorozásával konkretizált előirányzata.)

Am a megrázkódtatásokkal teli reálfolyamatok, illetve az ezekre reflektáló, különböző oldali szakértői megnyilatkozások most már rohamosan érlelik a problémakörrel való érdemi foglalkozás szakértőborokon átnyúló vállalását. Myrdal diagnózisa attitűdinális oldalról kezd, de strukturális mélységig hatol. Ezt követve juthatunk el mi is az eddigiekben érintett előítélet-problematikától (amiben éppúgy megvan az ezzel zsonglörködő értelmiségi szubkultúrák, kapuőrök csonka múmoráljának témája, mint a norvég tömeggyilkos nagyon is valódi véres előítéletéé) a társadalom strukturális-funkcionális egészének mélyreható átalakítását célzó stratégiáig.

A stratégia egyik alapozó pillére lehet a Myrdal *underclass* (társadalom alatti osztály) kategóriáját adaptáló, de átfogó kutatási célkitűzései szerint empirikus közelépekben egyúttal relativizáló említett Szelényi-kutatás, amely egyfelől másfél évszázadra visszatekintő történeti, másfelől a magyar helyzet mellett a románt és a bolgárt is vizsgáló összehasonlító *design*-ban hoz felszínre tévutakat elkerülni segítő empirikus eredményeket. Megtudjuk a történeti vizsgálatból, hogy a többségi környezetében (igaz, hogy ennek csak az alján), a 19. században még helyet találó - mert hagyományos kultúrájával és szakmai készségeivel még funkció betöltésére képes - hazai cigányság helyzete már a két háború között is romlott, de az elromlás az államszocializmus alatt azzal vált végzetessé, hogy hagyományos közösségi és foglalkozási létformájából kiragadva, meghatározó hányadát a nagyiparban és építőiparban foglalkoztatott, gyökértelen bér-proletárrá tették. Ez pedig a rendszerváltással megpecsételte sorsukat: sem előrelépés, sem visszaút nem nyílt már az ennek történelmi termékeként létrejött *underclass* létből.

Az összehasonlító kutatás pedig két meghökkentő eredményt hozott, pontosabban egy súlyos eredmény két aspektusát. Az egyik, ami számunkra első látásra „naposabbnak” tűnik: a három összevetésbe vont ország romái közül a *mieink sokkal jobban élnek, mint a másik kettőé*, ami olyan reménnyel kecsegtethetne, hogy innen még könnyebb lehet a visszaút. De már e vigasztalónak tetsző ténynek is közvetlen „árnyoldala”, hogy eszerint mi is még mekkorát zuhanhatunk, ha nem történik korszakos változás. Am a szociológus nagyobb felbontó erővel még a kedvezőbbnek tűnő tényállás belső szerkezetéből is kénytelen kiolvasni a számunkra még súlyosabb veszélyt. Míg ugyanis a román és bolgár cigányok, ha legalsó osztályként is, illetve a bolgárok esetében etnikai kasztként, gazdasági értelemben funkcionális egységben maradtak a többségi társadalommal, addig a hazaiak döbbenetesen nagy része már szabályos *underclass* gyanánt „funkcionálisan feleslegesként” szakadt le erről. Súlyosbítja a kilátásokat, hogy a magyar cigányok kb. egynegyede, a középosztály felé igyekvők, maguk is érzéketlenül hagyják hátra társadalmon kívül rekedt többségüket. (E kutatók által diagnosztizált szolidaritáshiánynak a média évek óta hozza megdöbbentő tényeit, például a támogatási milliárdok irdatlan nagy részének célt-tévesztő felhasználása kapcsán.) Szelényiék joggal bíralták a romaprobléma neoliberais közelítését is, amennyiben eredményeik valószínűsítik, hogy az *underclass* formáció a neoliberais rendszerek sajátossága, mivel a piacgazdaságban posztuált „*lecsorgó hatás*” (az egyre jobban gazdagodók asztaláról a szegények számára is egyre több morzsa hullik), az *underclass réteget nem éri el*. S e negatív összkép gyomorszorító görcsének hiába várnánk valamiféle feloldását (a problémamegoldás modelljéből ismerős *discomfort-relief* fordulatot). Empiriájukhoz hűen tartózkodnak minden reménykeltő prognózistól.

Ferge Zsuzsa, a nemzeti nyomor és azon belül a roma-tragédia másik vezető szakértője, „Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek” című könyvéről adott minapi interjújában (Népszava, július 23.) bevallja: Szelényiék *underclass* koncepciójától az önmegvalósító

prófécia miatt félt, és mostanában veszíti el azt az illúzióját, hogy a kirekesztés folyamatai megfordíthatók. Az európai romaintegrációs stratégiáról pedig azt mondja, hogy ez ugyan újabb kísérlet a helyzet változtatására, de sikerességét csak néhány kisebb településen látja. „Társadalmi méretekben csak akkor valósulhatna meg, ha lenne kellő politikai akarat és társadalmi támogatás a felmérhetetlen anyagi, emberi és szellemi erőforrások biztosításához.” – Ezeket a feltételeket viszont nem látja.

Az erőforrások tényleg elkésérítően szűkösek. De a szeptemberre elkészülő hazai romastratégiában ezeket legalább a Kritikus Sikertényezőkre összevonva kellene hadrendbe állítani, nehogy az eddigiekhez hasonlóan ezeket is pótcselekvésre pocsékoljuk el. Tisztelettel figyelmébe ajánljuk tehát a felzárkóztatásért felelős államtitkár úrnak: munkatársaival vegyék tekintetbe a magyarországi romáknak az állam-szocialista és neoliberális félrekezelés következtében kialakult *underclass* létét, és erőfeszítéseiket összpontosítsák annak megfejtésére, hogy mi az a kulcs, amely nyitja az ördöglakatot, vagy még inkább – Berzsenyivel szólva – „gyémánt fegyver”, ami „a fene fátumok mozdíthatatlan zárait átüti”, és segít előbbre jutni a rohamosan növekvő, de egyre inkább feleslegessé váló nemzetrészes funkcionális integrálásában.